

Boda Mihály

Az elsődleges és a másodlagos minőségek konceptualista elmélete¹

BEVEZETÉS – A PROBLÉMA FELMERÜLÉSE

Az érzéki tapasztalat naiv és természettudományos magyarázata közti különbség sok problémát vet fel. Ezek egyike a tárgyak minőségeinek problémája. Egy tárgy minőségei a tárgynak azok a tulajdonságai, amelyek közvetlen kapcsolatba hozhatók az érzéki tapasztalattal. Egy agyagszobor alakja, súlya, színe és szaga ennek a szobornak minőségei, mert ellentétben például a szobor modális tulajdonságaival, okai az érzéki tapasztalatnak, és/vagy megnyilvánulnak benne. Az érzéki tapasztalat naiv és tudományos magyarázata azonban összeegyeztethetetlennek tűnik: ott, ahol a fenti szobor barna színét látjuk, a fizika szerint parányi részecskék és/vagy elektromágneses hullámok vannak. Ott, ahol a fizika szerint egyenetlen és hepehupás felület van, mi teljesen sima, egyenetlen felületet érzékelünk. Célszerűnek látszik tehát egyazon érzéki tapasztalat esetében kétféle minőséget megkülönböztetni. A szobor esetében például a barnaságot és a simaságot egyrésztől, illetve a parányi részecskék egyenetlen felületi eloszlását és/vagy elektromágneses hullámokat másrésztől. A kétféle minőség feltételezését a következő intuíciókra alapozhatjuk. Egyrészt a tapasztalt tárgy minden tulajdonsága *önmagában*, minden tapasztalattól függetlenül is jellemzi a tárgyat; másrészt a tapasztalt tárgy minden tulajdonsága jellemezhető úgy, hogy milyennek *látszik* a tárgy a mindennapi tapasztalatban. A két intuíció közül az elsőt alapvetően a természettudományos megfigyelések támasztják alá. Ezzel szemben a második a filozófiától vagy a tudományoktól meg nem fertőzött ember véleménye lehet. Ha feltesszük, hogy a két aspektus közül egyik sem teljesen helytelen, akkor a legfontosabb dolgunk, hogy fogalmi kapcsolatot teremtsünk a két intuíció között. Az intuíciók jelentette kihívásra adott válaszok egyetértene abban, hogy a két különálló intuíciót különbségük megszüntetése nélkül úgy egyesíthetjük, hogy a tapasztalt tárgynak milyenségét (másodlagos minőségét) részben vagy egészben a tapasztalat létrejöttének a feltételeivel (elsődleges minőségével) magyarázzuk.

A fentiek alapján bármely, a minőségek különbségéről számot adó elmélettel szemben megfogalmazható két kritérium a következő:

A tapasztalati minőségeknek csak olyan elméletét fogadhatjuk el, ami éppúgy számot ad a naiv tapasztalat perspektívájáról (K1), mint a természettudományok perspektívájáról (K2). Egy elmélet akkor elégti ki (K1)-t, ha a mindennapi tapasztalatokra hivat-

¹ Hasznos tanácsaiért köszönettel tartozom Tőzsér Jánosnak.

kozva képes a minőségek különbségét bemutatni. (K2)-t pedig akkor, ha az elmélet ellentmondásmentesen képes a különbséget ábrázolni.

Az az elmélet, amely a tapasztalat tárgyainak elemzésében kizárólag a tapasztalat fenomenális és mentális tulajdonságaira támaszkodik, nem elégíti ki (K2)-t (bár (K1)-t igen). Az az elmélet, amely a tapasztalati tárgyak elemzésében csak a tárgyak önmagában vett tulajdonságaira támaszkodik, nem elégíti ki (K1)-t (bár (K2)-t igen).

Jelen tanulmányban a minőségek közötti reális különbség meghatározására töreksem. Egy további, most teljes egészében figyelmen kívül hagyott probléma, az elsődleges és a másodlagos minőségek típusába tartozó *egyes, meghatározott* minőségek felsorolása, explikálása lehet. A következőkben először röviden jellemzek az analitikus filozófiában Locke *Értekezés az emberi értelemről* című írása alapján felmerült két, hagyományosnak tekinthető elgondolást, majd ezek után felvázolok egy olyan elméletet, ami a tapasztalatra támaszkodva, és anélkül is képes elfogadhatóan megalapozni az elsődleges és a másodlagos minőségek státuszát. Ezt az elméletet a minőségek konceptualista elméletének nevezhetjük.

I. HAGYOMÁNYOS ELKÉPZELÉSEK

A fenti első kritériumra (K1) támaszkodó *hasonlóság-elmélet* a minőségek különbségének magyarázatában a tárgyak *lényegi* tulajdonságának fogalmára és a tapasztalat *fenomenális* tulajdonságának fogalmára támaszkodik. Az elmélet szerint a fenomenális tulajdonságok, mint a tapasztalat másodlagos minőségei, reprezentációs tulajdonságok, ideák. A fenomenálisan értelmezett másodlagos minőségek kauzálisan nem hatékonyak, velük nem magyarázhatjuk a tárgyak közötti kauzális interakciókat, például azt, hogy a Nap felmelegíti a követ, vagy azt, hogy a kő előidéz a tapasztalóban egy ideát. Ezért úgy tűnik, hogy fel kell tételeznünk olyan minőségeket, amelyek kauzálisan hatékonyak. A kauzálisan hatékony minőségek elsődlegesek a fenomenális minőségekkel szemben, mivel a fenomenális minőségeket ezek idézik elő. A hasonlóság-elmélet azt állítja, hogy az elsődleges minőségek a tárgyak lényegi tulajdonságai, és a lényegi tulajdonságok által előidézett ideák hasonlítanak a lényegi tulajdonságokra. A másodlagos minőségek azok az ideák, amelyek nem hasonlítanak a tárgyak lényegi tulajdonságaira.

A tapasztalat tárgyának lényegi tulajdonságai mellett, hogy megjelennek a tapasztalatban, egyben okai is a tapasztalatnak. Másként: a tapasztalat tárgyának lényegi tulajdonságai ideaként megjelennek a tapasztalatban, de ettől függetlenül, mint fizikai tulajdonságok, mint a fizikai tárgyak kizárólagos tulajdonságai is azonosíthatók. A tárgyalta elmélet szerint a lényegi tulajdonság és ideája között hasonlóság-reláció áll fenn. Ha például *S* egy bögrét lát, akkor a bögre a tapasztalatban is és érzi megjelenésétől függetlenül is bír olyan tulajdonságokkal mint alak, mozgás vagy nyugalom, kiterjedés stb. *S* tapasztalata tehát az elsődleges minőségek tekintetében helyesen reprezentálja a tárgyat. Ezzel szemben a tapasztalat fenomenális tulajdonsága nem a tárgyak jellemzője, hanem magának a tapasztalatnak. A tapasztalat a lényegi fizikai tulajdonságokkal rendelkező tárgyakkal szembeállítva nem fizikai természetű, hanem fenomenális, a hasonlóság-elmélet szerint speciálisan mentális természetű, ami azt jelenti, hogy az ideák az elmében közvetítő funkciót látnak el a tárgyak és a megismerő szubjektum között. Azok a mentális reprezentációk, amelyek nem hasonlítanak oka-

ikra, félrerepresentálják a tárgyakat. Az elsődleges minőségek reprezentációin kívül minden reprezentáció ilyen (LOCKE 1964, II. VIII. 15; DESCARTES 1996, 72).²

A fenti második kritériumra (K2) támaszkodó *fizikalizmus*, a minőségek különbségét a fizikai tárgyak *kategorikus* tulajdonságának a fogalmával, és az ezen a tulajdonságon realizálódó *diszpozíció* fogalmával alapozza meg. A fizikalizmus azt állítja, hogy a tárgyak kategoriális tulajdonságai (elsődleges minőségei) olyan tulajdonságok, amelyek önmagukban, közvetlenül nem jelennek meg a mindennapi tapasztalatban (például a tárgy anyagszerkezete), de a környezet összefüggésében (például nappali fényvel megvilágítva) olyan (másodlagos) minőségeket produkálnak, amelyeket a tapasztaló szubjektum *S* tapasztalat tárgyának tulajdonít.

Például, ha a fehérre festett falat piros fényvel világítjuk meg, akkor a fal is piros lesz; vagy ha megváltoznának azok az optikai törvények, amiknek köszönhetően nappali fényben fehérnek látunk egy falat, akkor a fal színe megváltozna, és a változás egyetlen feltétele a környezeti feltételeket jellemző optikai törvények lennének (feltéve a fal anyagszerkezetének állandóságát). A másodlagos minőségek diszpozicionális tulajdonságok, amelyek a környezeti feltételek függvényében a kategorikus tulajdonságon realizálódnak (ARMSTRONG 1998; BYRNE–HILBERT 2003).

Összefoglalva: a hasonlóság-elmélet szerint a tapasztalat minőségei között a tárgy tulajdonságainak megfelelő fenomenális reprezentációk alapján tudunk különbséget tenni. Azok a minőségek elsődlegesek, amelyek okai a tapasztalatnak, és amelyek reprezentációja hasonlít a tárgy valamilyen tulajdonságára, és azok másodlagosak, amelyek nem. A fizikalizmus szerint a minőségek közötti különbség nem reprezentációk közötti különbség, hanem a tárgy tulajdonságai közötti különbség. Elsődlegesek azok a tulajdonságok, amelyek okai olyan tulajdonságoknak, amelyek nem idéznek elő más tulajdonságokat, és másodlagosak azok, amelyek az elsődleges minőségek, és a környezet függvényben jellemzik a tárgyakat. Az elsődleges minőségeket a két elmélet egyaránt kauzálisan hatékony tulajdonságként tételezi fel, abban viszont nem értenek egyet, hogy ez a tulajdonság megjelenik-e az érzéki tapasztalatban vagy sem.

Két megjegyzést kell fűznöm a fentiekhez. Egyrészt, ha egy elmélet valaminek a tapasztalatát alapvetően a tapasztalat fenomenális tulajdonságának fogalmára támaszkodva magyarázza, akkor ez az elmélet nem elégíti ki a fenti második kritériumot (K2). A hasonlóság-elmélet a minőségek különbségét a reprezentációk különbségével magyarázza. A kétféle reprezentáció viszonyának tisztázására azonban a hasonlóság fogalma alkalmatlan, mivel egy *mentális* entitás (a helyesen reprezentáló idea), és egy *fizikai* tulajdonság (az elsődleges minőség) *per definitionem* nem lehet hasonló. A hasonlóság-elmélet tehát ellentmondáshoz vezet. Másrészt, ha egy elmélet valaminek a tapasztalatát csak és kizárólag a diszpozíció fogalmára hivatkozva magyarázza, akkor ez az elmélet nem elégíti ki a fenti első kritériumot (K1). A naív tapasztalatban nem találunk kategorikus és diszpozitív tulajdonságokkal, hiszen a tapasztalatban minden tulajdonság egyértelműen a *tárgy* tulajdonságának tűnik (ezen a jelenségen még az sem változtat, ha folyamatosan változtatjuk egy tárgy megvilágítását). Úgy tűnik tehát, hogy önmagában sem a fizikalizmus, sem a hasonlóság-elmélet nem képes magyarázni a kérdéses minőségek különbségét.

Az egyes elméletek sikertelenségének ellenére azért van egy pozitív konzekvenciája is a hagyományos megközelítéseknek. Mivel a hasonlóság-elmélet kielégíti (K1)-t,

² BERKELEY 1985, 179–183. és REID 1967, II. XIV, 314. is így érti Locke -ot.

és a fizikalizmus (K2)-t, ezért azt mondhatjuk, hogy a minőségek különbségének egy megfelelő magyarázatához mindkettő egyszerre szükséges. A két elmélet egymástól való függése arra látszik utalni, hogy a világ tényeinek összessége nem merül ki csak a fizikai vagy csak a szubjektív tényekben, azaz a két elmélet viszonyából arra lehet következtetni, hogy az ember és a hozzá hasonló lények által megismerhető világnak a megismert tárgyakon kívül az *is* a részét alkotja, ahogyan a „fizikai világ” tűnik a megismerő számára. A két hagyományos elgondolás tehát *együtt* nyújtja a megfelelő elméletét az elsődleges és a másodlagos minőségek különbségének (BENNETT 1972; MACKIE 1976). Azok, akik nem elégedtek meg a hagyományos beszámolóval, újabb válaszokat, és a válaszokkal újabb megközelítéseket adtak a két intuíció jelentette kihívásra.

A válaszok között egy lehetséges alternatívát képvisel A. D. Smith (1990), és kevésbé részletesen kidolgozott formában K. Lehrer (1978). A következő fejezetben bemutatom és továbbgondolom Smith konceptualista elképzelését. A konceptualizmus szerint a tapasztalat másodlagos minőségei a tapasztalat fenomenális tulajdonságai (érzetqualae-i), elsődleges minőségei pedig a tárgyra vonatkozó különböző fizikai elméletek közös jellemzői. Ilyen jellemzők például a tárgyak önazonossága, változásuk körülményei, egymáshoz való viszonyuk. A konceptualizmussal kapcsolatban két érvet fogok vizsgálni: az *a posteriori* és *a priori* érvet. Az *a posteriori* érv (II. 1.) egy Descartes és Locke által is ismert érv egy formája: nincs olyan érzéki tapasztalat, amelyben ne szerepelne minden elsődleges minőség (ellentétben a másodlagos minőségekkel), sőt, nem is képzelhető el ilyen tapasztalat. Amennyiben az *a posteriori* érv helytálló, annyiban a konceptualizmus kielégíti (K1)-t. Az *a priori* érvben az érzetqualae és az elméleti tulajdonság fogalmának segítségével bemutatom, hogy ellentmondás nélkül elgondolható az elsődleges és a másodlagos minőség fogalma (II. 2. és 4.). II. 3.-ban az elméleti tulajdonság fogalmát megalapozandó megpróbálom megmutatni, hogy Locke az elsődleges minőségek alatt törvényjellegű tulajdonságokat értett, és nem univerzáléket, mint ahogyan azt Berkeley és Reid gondolta. Amennyiben az *a priori* érv helyes, annyiban a konceptualizmus kielégíti (K2)-t.

II. A MINŐSÉGEK KONCEPTUALISTA ELMÉLETE

I. A POSTERIORI ÉRV

A fentiekben két kritériumot fogalmaztam meg, amelyeket minden olyan elméletnek figyelembe kell vennie, ami az elsődleges és a másodlagos minőségek különbségét kívánja magyarázni. Azzal az előfeltevéssel, hogy egy elmélet éppúgy magyarázza a két intuíciónkat külön-külön, mint a kapcsolatukat, elvárhatjuk a kérdéses elmélettől, hogy *a priori* és *a posteriori* is képes alátámasztani állításait, azaz elméleti keretek között éppúgy bizonyítja mondanóját, mint a tapasztalat tényeire hivatkozva.

Ezek után lássuk Smith elképzelését az elsődleges és a másodlagos minőségek különbségéről és a mellette szóló érveket.

Smith azt állítja, hogy reális különbség van a tapasztalat tárgyának minőségei között, mert a minőségek közül, *a megismerő szempontjából*, egyesek alapvetőbbek (elsődlegesek), míg mások származtatottak (azaz másodlagosak). Ez az állítás a tudatos, mindennapi tapasztalat alapján kézenfekvőnek látszik: a hagyományosan másodlagosként kezelt minőségek – a színek, a hangok, az ízek, a szagok, illetve a hideg-meleg

érzet – nem mindig illetik meg egyszerre a tapasztalat tárgyát. Például a távolban fel-tűnő autónak vagy épületnek, mint a tapasztalat tárgyának, nincs hangja, és sem nem hideg, sem nem meleg, habár pontosan tudjuk, hogy egy autót vagy egy épületet látunk. A kemencében sülő pizzának mint a tapasztalat tárgyának sincs színe és nem hideg vagy meleg. Összegezve: a tapasztalat tárgya nem *mindig* tűnik számunkra úgy, hogy *minden* másodlagos minőséggel rendelkezik. Valójában igen kevés az olyan tapasztalat, amikor mind az öt fajta másodlagos minőség a tárgy tulajdonságának látszik. Ezzel szemben a hagyományosan elsődlegesnek tekintett minőségek, az alak, a kiterjedés és a szilárdság mindegyikét, minden érzéki tapasztalatban *tulajdonítjuk* a tapasztalat tárgyának. Ha valamilyen kopácsolást hallunk, arra gondolunk, hogy két szilárd, kiterjedt és valamilyen alakú dolog ütődik ritmikusan egymásnak, még akkor is, ha az egyik dolgot egyébként Poltergeistnek vagy Kopogó szellemnek nevezzük. Ha egy távoli épület színeit látjuk, akkor függetlenül attól, hogy esetleg illúzió áldozatai vagyunk vagy hallucinálunk, elsődleges minőségeket tulajdonítunk az épületnek.

Ezen a ponton ellenvetheti valaki, hogy amiként minden alkalommal a tapasztalat tárgyának tulajdonítjuk az elsődleges minőségeket, úgy az összes másodlagos minőséget is minden alkalommal a tapasztalat tárgyának tulajdonítjuk. Ha látunk egy csendben közeledő autót, akkor az autó látványához hozzágondoljuk az autó hangját is.

Ez az ellenvetés azonban célt téveszt. A megfelelő ismeretek mellett természetesen fennáll az a lehetőség, hogy jó eséllyel a valóságnak megfelelő másodlagos minőségeket tulajdonítsunk a tapasztalat tárgyának, például a közeledő autónak motorzúgást, de mindazonáltal *el tudjuk gondolni*, hogy az autónak nemcsak a távolság miatt nincs hangja, hanem mert például elektromos energia hajtja. Ezzel szemben az elsődleges minőségek hiányát nem vagyunk képesek elképzelni, hiszen ebben az esetben nem képzelnénk el semmit sem. (Próbáljon meg az olvasó elgondolni egy az egész vizuális mezőt kitöltő, homogén, egyszínű felületet, anélkül, hogy a homogén színesség mellé odagondolná azt, hogy valamilyen felületről van szó!)

2. A PRIORI ÉRV – ÉRZETQUALAE-K³

A most ismertetett *a posteriori* érvet már megtaláljuk a hagyományos elméletek képviselőinél, Descartesnál és Lockenál is. Nem így van ez az *a priori* bizonyítással. Az elméleti bizonyítás a *tapasztalat fenomenális* tulajdonságának a fogalmára, és az *elméleti* tulajdonságok fogalmára támaszkodik. A „fenomenális tulajdonság” kifejezésnek az argumentáció e pontján megfelelő jelentése nem az egész tapasztalatot jellemző *minőségi tulajdonságra* utal, hanem a realistán értelmezett érzet-modalitásokra, más néven az érzékek lényegi tulajdonságaira, az *érzetqualae*-kre. Az érzetqualae-k meghatároznak egy-egy érzéket, úgy, hogy az egyes érzékekhez kapcsolódó érzetek egy-

³ A 'qualae, qualia, érzetqualae, érzetminőség' kifejezések a kortárs analitikus filozófiában legalább két értelemben használatosak. Tág értelemben a kifejezések mentális életünk introspekciónál által hozzáférhető fenomenális aspektusaira utalnak; szűk értelemben a tapasztalatnak arra a jellegzetességére vonatkoznak, amelyek nem intencionális természetűek, és amelyek kizárólag felelősek a tapasztalat fenomenális jellegéért (lásd erről Tye 2004). Én az utóbbi értelemben használom az 'érzetqualae' kifejezést, azzal a további megkötéssel, hogy a qualae-t nem a tapasztalat tulajdonságának, hanem az egyes érzetekhez kötött tapasztalat tulajdonságának tekintem. Ez a megkülönböztetés a szűk értelemben vett használaton belül az egyes másodlagos minőségek (itt nem tárgyalandó) megkülönböztetése végett is lényeges.

másra jobban hasonlítanak, mint a tapasztalat minden más minőségére. Az aktuális érzékek az ember esetében a látás, a hallás, a szaglás, az ízlelés és a hideg-meleg érzékelés. A látás érzéke által produkált, csak a látásra jellemző érzetek egymásra jobban hasonlítanak, mint például a hallás érzeteire vagy a tárgy alakjára, illetve kiterjedésére. Jobban megvilágítandó az érzetqualae fogalmát, nézzük a következő példát! Tegyük fel, hogy beszél hozzánk valaki (S), és azt mondja, hogy egy derékszögű háromszögben a befogók négyzetének az összege egyenlő az átfogó négyzetének az összegével. Ebben az esetben a hanghullámokat felhasználva valamilyen információt juttat el hozzánk. S ezt az információt másként, más formában is közölhette volna. Ha papírra veti a Pitagorasz-tételt, vagy ha vakok vagyunk, és Braille-írással hozza tudunkra az $a^2 + b^2 = c^2$ -t, akkor is képesek vagyunk megérteni, hogy mit szeretne közölni velünk. A puszta *információ* (amit a különböző érzékek által közvetítve is megértünk) és *kódolásának módja* közötti különbség nemcsak a számunkra értelemmel bíró jelek esetében értelmezhető, hanem olyan esetekben is, amikor egy adott jelsornak egyáltalán nem tudunk értelmet tulajdonítani. Egy értelmetlen hangsor által hordozott információ megjeleníthető vizuálisan, például egy függvény segítségével, de az a mód, pontosabban az az *élmény*, amit a hangsor meghallgatása jelent, nem adható át a többi érzék számára. Ami a különböző érzékek szolgáltatta érzetekben azonos, az az információ, amit mindahányan megértünk. Ami különbözik, az a mód, ahogyan az információ megjelenik számunkra, ahogyan az érzékek kódolják az információt. Rövidebben: ha *A* és *B* egy-egy érzék, és ha *A* különbözőképpen kódolja ugyanazt az információt, mint *B*, akkor *A* és *B* különböző lényegi tulajdonságai különböző érzetqualae-k.

3. LOCKE AZ ELSŐDLEGES MINŐSÉGEKRŐL

Az eddigiek, ha helyesek is, önmagukban nem teszik lehetővé számunkra, hogy különbséget tegyünk a tapasztalati minőségek között, hiszen Berkeley-vel mondható az, hogy a tapasztalt tárgy minden tulajdonságára vonatkozóan tárgya a fenomenális interpretációnak. Ez bizonyos értelemben igaz. Vannak azonban olyan tulajdonságok, amik nem csak egy érzékkal, hanem többel is tapasztalhatók (például alak, mozgás, tömörség): a látással és a tapintással. Tehát az, hogy különbség tehető a tapasztalati minőségek között, igazolható az egy, illetve több érzékkal tapasztalható tulajdonságok terminológijában, de ahhoz, hogy meg tudjuk adni a különbség természetét, meg kell vizsgálnunk a tapasztalatnak a fenomenalitás melletti másik jellegzetességét, az objektivitást.

A legtöbb aktuális tapasztalatunkról úgy gondoljuk, hogy a tapasztalat a tőlünk valamilyen értelemben független világról szól. A tapasztalat tárgyai úgy látszanak számunkra, mintha önmagukban, a mi tapasztalatunktól függetlenül is ugyanúgy néznének ki. A Mount Everestről úgy gondolkodunk, mintha akkor is úgy állana a helyén, és olyan képet festene, mint amikor éppen tapasztaljuk, ha abban a pillanatban senki sem látná. A tapasztalatnak ezt a jellegzetességét a tapasztalat *objektív érvényének* hívjuk. Az objektivitás olyan tulajdonsága a tapasztalatnak, amit a tapasztalaton belül nem kérdőjelezhetünk meg, viszont biztosan nem azonosítható a tapasztalat fenomenális tulajdonságával. A fenomenális tulajdonság ugyanis, mint fent jeleztem, pusztán az érzékektől függ, ezért önmagában nem képes biztosítani a tapasztalat objektív érvényét. Ez azt jelenti, hogy az érzékek olyan módon interpretálják az információt, hogy az így nyert érzet nem irányul semmi másra, és nem hasonlít semmire (például az őt

kiváltó okra). Így megengedhető az a feltételezés, hogy azok a tulajdonságok a felelősek a tapasztalat objektív érvényességéért, amelyeket több érzékkal is érzékelünk. Ezek az alak, a tömörség, a mozgás stb., pontosan azok a minőségek, amiket Locke elsődlegesként jellemezett.

Úgy gondolom, hogy Locke intuíciója (*pace* Berkeley) helyes volt, amikor a több érzékkal is érzékelhető tulajdonságokat elsődleges minőségként jellemezte. Ha elfogadjuk Berkeley értelmezését, hogy Locke szerint a minőségek között az a különbség, hogy egyik *fizikai természetű* a másik pedig mentális, akkor természetesen Berkeley-nek igaza van abban, hogy ezt a különbséget nem lehet *empirikusan* alátámasztani, hiszen a fizikai természetű dolgokkal is a mentális reprezentációkon keresztül állunk érzéki kapcsolatban. Csakhogy Berkeley-nek nincs igaza abban, hogy Locke a pusztán fizikai természetű dolgokat közvetlen tapasztalatunk tárgyaként gondolta el, azaz olyan tulajdonságok összességéeként, amikre az általuk előidézett ideák hasonlítanak, vagy közvetett tapasztalatunk tárgyaként, mint amik az ideákkal ellentétben nem az elmében vannak, hanem okai az elmében lévő ideáknak. A kor metafizikai és természetfilozófiai nézetei szerint a tapasztalat tárgyainak fizikai tulajdonságai *absztrakt tulajdonságok*, amelyek nem lehetnek tárgyai az érzéki tapasztalatnak (lásd BOYLE 1976, 7.; DESCARTES 1996, 73). Azok a minőségek, amelyekkel az érzéki tapasztalat közvetett tárgyai bírnak, maguk nem fizikai tulajdonságok, hanem fizikai tulajdonságok esetei. Ha például, *S* lát egy lovat, akkor *S* nem a ló univerzálét látja, hanem az univerzálé egy esetét. Az univerzálét *S* intellektuálisan ismeri meg, majd mint ló-fogalmat pusztán alkalmazza a tapasztalatban. Maga az univerzálé vagy a fogalom azonban nem tárgya az érzéki tapasztalatnak, sőt nem is lehet tárgya az érzéki tapasztalatnak. A fizikai tulajdonságok esetében hasonló a helyzet. Amikor *S* lát egy tárgyat, akkor a tárgynak vannak olyan tulajdonságai, amelyek nem tárgyai az érzéki tapasztalatnak, és amelyek nem is lehetnek tárgyai, viszont intellektuálisan megismerhetők. Ilyen tulajdonságok az absztrakt fizikai tulajdonságok: az alak, a mozgás, a tömörség stb. Ha helyes az, amit a fizikai tulajdonságokról mondtam, akkor felmerül a kérdés, hogy miként tudunk szót adni az absztrakt fizikai tulajdonság eseteiről, a tapasztalat közvetett tárgyairól. A kérdésre adott választól remélhetjük a tapasztalat objektív érvényességének magyarázatát éppúgy, mint a minőségek különbségének a *priori* bizonyítása lezárását.

A „fizikaiság” tulajdonsága abban hasonlít a „lóság” tulajdonságára, hogy mindkettő absztrakt tulajdonság. Abban viszont különbözik tőle, hogy amíg a ’fizikaiság’ *törvény-jellegű* tulajdonság, addig a lóság nem. A fizikai tulajdonságok egyike a mozgás, illetve a nyugalom. Ha egy test mozog, akkor valamilyen sebességgel mozog. A sebességre vonatkozó fizikai törvényt a megtett út és a közben eltelt idő függvényében szokás kifejezni. A fizikai tulajdonságok *eseteiről* tehát csak valami másnak, valamilyen feltétel fennállásának függvényében beszélhetünk. Ha a kérdéses feltétel nem áll fenn (azaz a fenti példa esetében nem mondható meg, hogy milyen számszerű arányosság van a megtett út és az eltelt idő között), akkor nem beszélhetünk a fizikai tulajdonság esetéről, így nem beszélhetünk a tapasztalat közvetett tárgyáról sem. A „lóság” tulajdonsága viszont pusztán annak függvényében illet meg egy tárgyat, hogy a tárgy példázási relációban áll-e az univerzáléval vagy nem. A „lóság” esetében a példázási reláció primitív fogalom, hiába kérdezzük meg, rendben, de „Mit jelent az, amikor egy individuum egy univerzálét példáz?”, informatív választ nem fogunk kapni a kérdésünkre. Ezzel ellentétben a „fizikaiság” esetében a példázási reláció nem primitív fogalom, elemezhető többek között a példázáshoz szükséges feltétel fogalmával.

Összefoglalva a fizikai tulajdonságokról elhangzottakat, azt mondhatjuk, hogy Locke szerint a fizikai tulajdonságok olyan minőségek, mégpedig elsődleges minőségek, amelyek a fizikai tárgyat önmagában jellemzik. A tapasztalat közvetett tárgya azonban numerikusan nem azonos a fizikai tulajdonságokkal, hanem csak azok eseteivel. A közvetett tárgy kauzális-információs hatásait a tapasztalat közvetlen tárgya, az idea reprezentálja. Például a mozgás elsődleges minősége, amellel, hogy absztrakt módon jellemzi a tárgyakat, empirikusan is tulajdonítható azoknak.⁴ Az elsődleges minőségek mellett vannak olyan minőségek is, mint például a színek, amelyek csak empirikusan tulajdoníthatók a tárgyakkal. A színek és a többi másodlagos minőség tehát az elsődleges minőségek esetei, és a fenomenális interpretáció függvényei. Mivel az elsődleges minőségek minden tapasztalatunkban, sőt a tapasztalat mindkét minőségében szerepet játszanak, ezért a tapasztalat objektív érvényességéért a fizikai tulajdonságok a felelősek. Röviden: elsődleges minőségek azok az absztrakt tulajdonságok, melyek eseteiken keresztül érzéki tapasztalatot idéznek elő bennünk, és a másodlagos minőségek azok a tulajdonságok, melyek bizonyos feltételek mellett a tárgy tulajdonságának látszanak a tapasztalatban.

4. A PRIORI ÉRV – ELMÉLETI TULAJDONSÁGOK

Ha elfogadjuk a fenti Locke-értelmezést, akkor kínálkozik az az ellenvetés, hogy a fizikai tulajdonságok nem tapasztalhatók intellektuálisan sem, mivel az intellektuális megismerési képesség léte nem igazolható. Hogyan lehetséges mégis az, hogy a tárgyakkal igaz módon tulajdonítunk olyan tulajdonságokat, amik nem tárgyai az érzéki tapasztalatnak?

Úgy válaszolja Smith (Kantot parafrázálva), hogy a Locke által elsődleges minőségeknek gondolt absztrakt fizikai tulajdonságok nem a tapasztalat tárgyait jellemzik, hanem az emberek és a hozzá hasonló lények kognitív képességét: az ember meghatározott kategóriák szerint *individuálja* azt a fenomenális adathalmazt, amit az érzékeitől kap. Fogalmi segítségével határozza meg, hogy mit tekintsen a tapasztalatban önazonos, az időben fennmaradó tárgynak, és hogy milyen viszonyok jellemezzék a tárgyakat. Elfogadható az a feltételezés, hogy a meghatározott kategóriák lennének a Locke által elsődlegesnek tekintett minőségek? Nem. Nyilvánvaló, hogy a Locke által elsődlegesnek tartott minőségeket a kor természetfilozófiája olyan végső tulajdonságoknak tartotta, amiket a természeti világ fizikai leírásához használhatott fel, mert a fizikai világ az érzékelőtől függetlenül rendelkezik ezekkel a tulajdonságokkal. Így Locke az elsődleges minőségeket nem *a priori* határozta meg, hanem a meghatározásban a kor fizikájára támaszkodott. Továbbá, ha áttekintjük a fizika történetét az újkortól mostanáig, azt láthatjuk, hogy bizony igen sokat módosultak azok a fogalmak, amelyekkel a természeti világot a fizikusok jellemezték/jellemzik. Elég csak a levegő éter-elméletére, vagy a hő, a hideg-meleg kalorikus fluidium elméletére gondolnunk. Következésképpen, ha az elsődleges minőségek törvény-jellegű tulajdonságok, és a törvényekre vonatkozó fizikai fogalmak a fizikai elméletekkel változnak, akkor úgy gondolhatnánk, hogy elsődleges minőségnek kell tekintenünk *minden* olyan fizikai tulajdonságot, amelyre valamilyen elméletben alapvető (primitív) fogalom vonatkozik.

⁴ Talán erre utalt Locke a hasonlóság-elv megfogalmazásával (LOCKE 1964 II. VIII. 7).

Ezen a ponton tehető egy olyan ellenvetés, amelyet maga Smith is elfogadni látszik (SMITH 1990, 252). Ha a tapasztalt tárgynak azokat a tulajdonságait tekintjük elsődleges minőségeknek, amelyekre az alapvető fizikai fogalmak vonatkoznak, és ha a fizika alapvető fogalmai változhatnak, akkor az elsődleges minőségek nem önmagában jellemzik a tapasztalt tárgyát, hanem csak valamilyen tapasztalatban. Ebben az esetben a tapasztalt tárgy tulajdonságai között tehát nincs minőségi különbség.

Az érvre egy lehetséges válasz az, hogy bár a fizikai fogalmak változnak, a fogalmak nem összeegyeztethetetlenek. Mindegyik fogalom ugyanarra a tapasztalattól független dologra vonatkozik, csak másként, vagy egyre jobban specifikálja annak tulajdonságait. Ennek a válasznak azonban vagy el kell fogadnia azt, hogy az érzéki tapasztalatnak potenciálisan végtelen sok elsődleges minősége van, vagy megkerüli a felvetett problémát, azt állítva, hogy a különböző fizikai fogalmak ugyanarra a dologra vonatkoznak. Egy másik lehetséges válasz az lehet, hogy elismerve a fogalmak változását, az elsődleges minőségeket a fogalmakat magukba foglaló elméletek közös tulajdonságaként határozzuk meg. A továbbiakban csak a második válasszal foglalkozom.

A fizikai fogalmak változása arra látszik utalni, hogy a fizikai világ érzékek által közvetlenül nem tapasztalható részét több elmélettel is magyarázhatjuk, nemcsak a korpuszkuláris fizikával. A Locke által felsorolt elsődleges minőségek azok a tulajdonságok, amelyekre a korpuszkuláris fizikát jellemző fogalmak vonatkoznak. Mivel azonban a fizikai elméletek változnak (de legalábbis változhatnak), ezért az elsődleges minőségek nem az egyes elméletek által a tárgyknak tulajdonított tulajdonságok lesznek, hiszen ezek a fizikai világnak csak kontingens jellemzői (ha jellemzői egyáltalán), hanem a különböző elméletek közös sajátosságai. A különböző fizikai elméletek, amikor a tapasztalt tárgy törvény-jellegű tulajdonságait írják le, egyben kritériumokat is megfogalmaznak a tárgyak önazonosságára, változásuk feltételeire, viszonyukra stb. nézve. Ezek a tulajdonságok a tapasztalat tárgyának tulajdonságokat tulajdonító *elméletek tulajdonságai*, a tapasztalat elsődleges minőségei.

Ezen a ponton felmerülhet egy ellenvetés. A konceptualizmus szerint az elsődleges minőségek az érzéki tapasztalat számára hozzáférhetetlenek, hiszen – a tárgyak tulajdonságait meghatározó elméletek tulajdonságai lévén – csak intellektuálisan ismerhetők meg. Igen ám, de az intellektuális megismerés még nem biztosítja a tapasztalat objektív érvényét, mivel az intellektuális megismerés tárgyai közvetlenül nem tárgyai az érzéki tapasztalatnak.

Az igaz, hogy elméleti tulajdonságok közvetlenül nem játszanak szerepet az érzéki tapasztalatban, hiszen elméletek és nem tárgyak tulajdonságai. Az elméleti tulajdonságok *esetei* azonban mint meghatározott fizikai elméletre (például a korpuszkuláris fizikához) kötött fogalmak, az érzéki tapasztalat tárgyának lényegi tulajdonságai. Nézzünk egy példát! Tegyük fel, hogy S egy nyulat lát átszaladni egy erdei tisztáson. Ebben az esetben S akár egy, a mozgás törvényeinek engedelmeskedő nyúl-szubsztanciát lát, akár egy téridőbeli nyúlrészt, tapasztalata mindkét esetben jellemezhető elméleti tulajdonságokkal, elsődleges minőségekkel. A két *tapasztalat* között az a különbség, hogy a tapasztalatot meghatározó egyes fizikai elméletek eltérő fogalmakban *példázzák* az elsődleges minőségeket: az első tapasztalat a 'szubsztancia' és a 'mozgás-törvények' fogalmaiban, a második tapasztalat pedig a 'téridőbeli rész' fogalmában. Mivel S számára mindkét tapasztalat objektív érvényű, és a tapasztalatok fogalmi tartalma különböző, ezért a tapasztalat objektív érvényéért csak a fogalmi tartalmakban közös elméleti tulajdonságok lehetnek a felelősek.

Összefoglalva, a konceptualizmus azt állítja, hogy mivel különböző, egymással nem feltétlenül összeegyeztethető fizikai elméletekkel is magyarázhatók a tapasztalt tárgy tulajdonságai, ezért a különböző elméletekre egyaránt jellemző elméleti tulajdonságokat kell elsődleges minőségeknek tekintenünk. Ilyen elméleti tulajdonságok: a tárgyak önazonossága, változásuk körülményei, egymáshoz való viszonyuk stb. Röviden: az elsődleges minőségek azok a tulajdonságok, amelyek közösek a különböző fizikai elméletekben. Locke szerint csak egyetlen olyan fizikai elmélet van, amely számot adhat a tapasztalt tárgy érzékelőtől független tulajdonságairól, ez a korpuszkuláris fizika, és az elsődleges minőségek a korpuszkuláris fizika törvényei által jellemzett tulajdonságok. A konceptualizmus szerint azonban több, hasonlóan eredményes fizikai magyarázat is adható a tárgyak természetére nézve, ezért elsődleges minőségeknek e fizikai elméletek közös elemeit kell tekintenünk.

III. KONKLÚZIÓK

Tanulmányomban amellet érveltem, hogy a tapasztalati minőségek hagyományos elképzelései, amik „a tárgyban van” – „környezeti feltételek idézik elő”, és a „testben van” – „az elmében van” distinkciók mentén értelmezik a két minőség különbségét, önmagukban nem tartható álláspontok, mert nem elégítik ki a (K1) vagy a (K2) kritériumot. Úgy gondolom, hogy a hagyományos elképzelések továbbélésében Berkeley és Reid Locke-értelmezése játszik/játszott szerepet. Ezzel az értelmezéssel szemben megpróbáltam bemutatni egy alternatív elképzelést, ami az elsődleges minőségeket fizikai, törvény-jellegű tulajdonságokként mutatja be, a másodlagos minőségeket pedig a törvény-jellegű tulajdonságok eseteinek és az esetek fenomenális reprezentációjának. Ha elfogadjuk ezt az értelmezést, és emellett úgy gondoljuk, hogy a fizika tudományának története egymással nem összemérhető elméletek egymásra következőséből áll, akkor ebből az következik, hogy egyes, meghatározott fizikai tulajdonságok nem lehetnek elsődleges minőségek, mivel ezek a tulajdonságok nem az önmagában vett tárgy jellemzői. Ugyanakkor minden fizikai elméletre jellemző vonás az, hogy az elméletek saját általános fogalmaikat alkalmazzák a tapasztalatban, saját fogalmaikban írják le a tárgy tulajdonságait. A tapasztalat elsődleges minőségének tehát nem az egyes fizikai tulajdonságokat kell tekintenünk (így egy idő után igen hosszú listát kapnánk), hanem azt, ami minden fizikai elméletben közös: önazonosság, változási kritérium, viszony stb. Ezek a tulajdonságok a tárgyra vonatkozó elméletek tulajdonságai. Az elsődleges minőségek képezik a tapasztalat elméleti aspektusát. A másodlagos minőségek ezzel szemben a tapasztalat empirikus meghatározottságának eredményei: az egyes érzékek által fenomenálisan interpretált környezeti információk.

IRODALOM

- ARMSTRONG, D. M. 1998. Qualities: an Excerpt from *Consciousness and Causality*. In D. Zimmerman – P. van Inwagen (eds.) *Metaphysics: The Big Questions*. Oxford: Blackwell.
- BENNETT, Jonathan 1972. Primary and Secondary Quality. In *Locke, Berkeley Hume: the Central Themes*. Oxford: Clarendon Press.
- BOYLE, Robert 1976. *Origin of Forms and Qualities (The Theoretical Part)*. Manhattan Beach: Sheffield Press.
- BYRNE, Alex – HILBERT, David 2003. Color Realism and Color Science. In *Behavioral and Brain Science*, 26.
- DESCARTES, René 1996. *A filozófia alapelvei*. Budapest: Osiris.
- DESCARTES, René 1994. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest: Atlantisz.
- LEHRER, Keith 1978. Reid on Primary and Secondary Qualities. In *Monist*, 61. 184–191.
- LOCKE, John 1964. *Értekezés az emberi értelemről*. Budapest: Akadémiai.
- McKITRICK, Jennifer 2002. Reid's Foundation for the Primary and Secondary Quality Distinction. In *The Philosophical Review*.
- MACKIE, John 1976. Primary and Secondary Quality. In *Problems from Locke*. Oxford: Clarendon Press.
- REID, Thomas 1967. On the Intellectual Power of Man XIV. In *Works I*. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- SMITH, David A. 1990. Of Primary and Secondary Qualities. In *The Philosophical Review*, April.
- TYE, Michael 2004. Qualia. In *Vulgo*, 2.

